

Izvorni naučni rad
UDK 821.131.1.09-32

Antonela MARIĆ (Split)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
amaric@ffst.hr

Marko DRAGIĆ (Split)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
mdragic@ffst.hr

Ana PLAVŠA (Split)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
aplavs@ffst.hr

MEDITERAN KAO ANTROPOLOŠKA RIZNICA: CUNTI GIAMBATTISTE BASILEA I TRADICIJSKA KULTURA

Rad donosi analizu etnoloških i tradicijskih elemenata u zbirci pripovijetki *Lo Cunto de li Cunti Ovvero lo Tra ttene- miento de Peccerille* iz 17. stoljeća, napuljskog baroknog pisca Giambattiste Basilea.

Folklor i etnološki elementi glas su puka koji je usmenom predajom, s koljena na koljeno, prenosio vjerovanja, narodne običaje i mudrosti, čuvajući od zaborava tradicijsku kulturu. Rad, između ostaloga, ispituje ulogu elemenata humora u analiziranim pripovijetkama, fantastike te didaktičkih elemenata, propitkujući razloge ponašanja i ulogu nadnaravnih bića, vila i orkova, kroz opoziciju dobra i zla. Uz didaktičku se ispituje i antropološka komponenta, izrazito prisutna u *Lo Cunto de li Cunti*, popularnom *Pentameronu*. Zbirka donosi različite elemente barokne kulture i umjetnosti s motivima iz narodne predaje, od kojih su se neki sačuvali do danas, kao i gotovo zaboravljene prizore i običaje, uz lepezu karakterističnih i zanimljivih lokalnih igara i načina razbibrige. Napuljski idiom na kojem je djelo napisano, otkriva bogatstvo jezika koji se danas više ne koristi, ali je zauvijek ostao zabilježen zahvaljujući Basileu. *Lo Cunto de li Cunti* djelo je od osobitog značaja, jer predstavlja jezičnu i tradicijsku, kulturno-antropološku riznicu, napose za Italiju u kojoj je djelo nastalo, ali i za cijeli Mediteran. Posebno se čini zanimljivim analiza elemenata koje nalazimo i u hrvatskoj tra-

dicijskoj kulturi i običajima, osobito Dalmacije i zaobalja; ponajviše u plesovima, igrama i izrekama, od kojih su se mnogi elementi zadržali sve do danas.

Ključne riječi: *tradicijaska kultura, Lo Cunto de li Cunti, folklor, tradicijski i etnološki elementi, Mediteran*

1. UVOD

Usmena književnost nepresušan je izvor podataka o kulturi, povijesti, običajima i narodnim vjerovanjima. Američki folklorist Thomas Frederick Crane (1885: 9), govoreći o usmenoj predaji u Italiji u uvodu u *Italian Popular Tales*, ukazuje na važnost zabavljačke komponente (radije nego didaktičke) dijeleći priče nastale iz usmene predaje, na kratke duhovite priče, priče za djecu, bajke i šale. Usmenom se kazivanju i tradicijskim elementima nije pridavala velika važnost, do trenutka dok braća Grimm nisu pokrenula trend prikupljanja elemenata iz tradicijske kulture, unoseći ih u svoje bajke, kao bitne elemente nematerijalne kulturne baštine¹. Izvrstan primjer riznice tradicijskih elemenata je talijanska zbirka pripovijetki iz 17. stoljeća *Lo cunto de li cunti ovvero lo Trattenimento de Peccerille* talijanskog baroknog književnika Giambattiste Basilea. Zbirka *Lo Cunto de li Cunti* poznata je i pod nazivom *Il Pentamerone*², jer donosi pedeset pripovijetki ispriповijedanih u pet dana, smještenih u narativni okvir fiktivne ljubavne priče sa sretnim završetkom, između princa Tadea i princeze Zoze.³ Crane naglašava, unatoč tome što ne

¹ These stories were regarded with contempt by the learned until the famous scholars, the brothers Grimm, went about Germany some sixty years ago collecting this fast-disappearing literature of the people. The interesting character of these tales, and the scientific value attributed to them by their collectors, led others to follow their footsteps, and there is now scarcely a province of Germany that has not one or more volumes devoted to its local popular tales (Crane, 1885:10).

² Organska struktura Boccacciovog *Dekameron*a više je stoljeća služila kao model pripovijedanja, kako u Italiji, tako i u ostatku Europe. Boccaccio povezuje sve pripovijetke zajedničkim okvirom, kroz mjesto, vrijeme, temu i pripovjedače te je njegova *novela incorniciata* u stoljećima koja su slijedila, sve do talijanskog *Seicenta*, služila kao model uspješnog pripovijedanja. Više o strukturi i povijesnom razvoju talijanske novele (pripovijetke), vidjeti u: Menetti, Elisabetta. 2015. *La realtà come invenzione. Forme e storia della novella italiana*. Milano: Franco Angeli; Auerbach, Erich. 1984. *La tecnica di composizione della novella*. Roma-Napoli: Theoria; Guglielminetti, Marziano. 1990. *Sulla novella italiana. Genesi e generi*. Lecce: Milella Editore; Picone, Michelangelo. 1985. *Il racconto*. Bologna: Il Mulino. U usporedbi s *Dekameronom*, vrijeme pripovijedanja u *Pentameronu* je smanjeno na pet dana, a upola je reduciran i broj pripovjedača. Zbog ovih, ali i drugih sličnosti, djelo je nazvano *Pentameronom*.

³ Na Zozu, kćerku kralja iz Vallepelse, ljutita starica baci kletvu, uz proročanstvo da će se udati jedino za čarolijom uspavanog princa Tadea. Uz razne peripetije, susrete s vilama i

znamo puno o izvorima Basileove zbirke, kako je neupitno da su pripovijetke inspirirane lokalnim tradicijskim elementima (Crane, 1885: 12). Međutim, Croce ukazuje na činjenicu da je Basile dugo obavljao dužnost feudalnog namjesnika na dvoru te da su trenuci kojima je tada svjedočio; nepravda, laži, prevare i spletke na dvoru, nedvojbeno poslužili kao inspiracija za njegovu zbirku i snažno utjecali na potrebu da u pripovijetkama prokazuje lažno moraliziranje, ukazuje na razlikovanje dobra od zla te na potrebu isticanja moralnih vrijednosti i vrlina opjevanih u epskim djelima iz usmenoga stvaralaštva (Croce, 1994: 650–651). Iz navedenih je razloga Basile (poznat po tome, kako tvrdi Crane, da je dobar dio života proveo zapisujući narodne priče s područja pokrajina Campanije i Basilicate na jugu Italije), napisao pripovijetke na rodnom napuljskom dijalektu⁴ crpeći inspiraciju iz lokalne tradicijske kulture i naslijeđenih mudrosti predaka, usmeno posredovanih generacijama, kao i osjećaj za moral i sve što je društveno prihvatljivo. Stoga se, uz narodna vjerovanja i drevne običaje, kao posebnost zbirke *Lo Cunto de li Cunti*, može istaknuti prisutnost velikog broja poslovice i narodnih izreka s moralnom poukom, čije varijante pronalazimo i u hrvatskoj usmenoj književnosti.

Nedovoljno je poznato da je *Il Pentamerone*, zahvaljujući prijevodima i adaptaciji na njemački jezik, izvršio značajan utjecaj na braću Jakoba i Wi-

drugim protagonistima, odlučna Zoza pronađe princa za kojega se na prevaru uda druga. Zoza uz pomoć čarolije, kroz pripovijedanje, uspije ispraviti nepravdu te se na kraju vjenča za princa. Valja reći da *Lo cunto de li cunti* nije prva zbirka sa snažno izraženim tradicijskim elementima na talijanskom tlu, jer već 1550. Giovan Francesco Straparola piše *Le piacevoli notti*. Radi se o zbirci od ukupno 74 pripovijetke, ispričane tijekom 13 noći. Uprkos važnosti i popularnosti Straparoline zbirke, interes za pripovijetkama inspiriranim usmenom tradicijom, jenjava do 1637. godine i pojave *Lo cunto de li cunti ovvero tratenemiento de peccerille*. Primjerice, *Uspavana ljepotica* jedna je od pedeset priča iz *Pentamerona* kojom se inspirira kasnije Charles Perrault, dopunjujući izvornu priču elementima fantastike (pa i groteske) i smještajući je u aristokratsko okružje (Crane, 1885: 12). Basileov utjecaj primjetan je kod autora poput pjesnika i slikara Lorenza Lippija, koji se stilom i opisom etnoelemenata, običaja, tradicionalnih igara i atmosfere približio Basileu u poemi *Il Malmantile racquistato*, kao i kod venecijanskog dramaturga Carla Gozzija i njegovih adaptacija za kazalište *Fiabe teatrali* (*L'amore delle tre melarance* i *Marfisa bizzarra*).

⁴ Djelo *Il Pentamerone* napisano je na napuljskom dijalektu, danas teško razumljivom čak i izvornim govornicima. Stoga je recepcija u Italiji bila sporadična sve do prijevoda zbirke na bolonjsko narječje 1713. godine, dviju sestara Manfredi i dviju sestara Zanotti, pod naslovom *La ciaglira dla banzola*. Benedetto Croce (1994: 664) oštro je kritizirao ovaj prijevod tvrdeći da je osiromašio i reducirao zbirku pa 1925. odlučuje zbirku prevesti na standardni talijanski jezik, držeći se što vjernije originala. Basileovo djelo stječe pravu slavu tek zahvaljujući Croceovom prijevodu. Basile je pisao na napuljskom dijalektu po uzoru na Giulija Cesara Cortesea, smatrajući da ga dijalekt ničim ne ograničava u izražavanju te da mu omogućuje da njime izrazi sve što mu je na duši (Croce, 1994: 651).

lhelma Grimma kojima su likovi Basileovih pripovijetki⁵, inspirativni toposi i fantazmagorična atmosfera, poslužili za stvaranje danas univerzalno prepoznatih likova iz svijeta bajki⁶. Međutim, unatoč fantastičnim elementima, namjera zbirke zasigurno nije „zabava za djecu“ kako bi se moglo protumačiti iz podnaslova, već je, kako ranije rekosmo, zbirka namijenjena odraslima, uglavnom aristokraciji, kao ugodno štivo.

Zanimljivo je da Crane (1885: 22) ovo djelo naziva jedinstvenim „spomenikom narodnih priča u Europi“ pa se tako uočavaju primjeri pučkih igara, opisanih vjerovanja i običaja, karakterističnih ne samo za talijanski Jug i obalu, već za cijeli prostor Mediterana. Ovdje ćemo se, pak, zadržati na analizi sličnog etnološkog konteksta, uočenoga u zbirci i onoga koji nalazimo u literaturi, usmenoj ili pisanoj, a koja se atribuirala pojavama na hrvatskoj obali i zaobalju. Sličnosti lokalnih običaja i folklora, uočavaju se pojavom fantastičnih likova poput dobrih vila⁷ ili zlih orkova⁸ koje nalazimo u hrvatskoj tradicijskoj književnosti⁹ te pojavom igara i plesova, koji su služili kao glavna razbibriga

⁵ Ovdje se prvenstveno misli na likove poput Trnoružice (*La Bella addormentata* u *Sole, Luna e Talia*, 5. dan, 5. pripovijetka), Pepeljuge (*La Gatta Cenerentola*, 1. dan, 6. pripovijetka), Matovilke (*Petrosinella*, 2. dan, 1. pripovijetka), Mačka u čizmama (*Cagliuso*, 2. dan, 4. pripovijetka), Ivce i Marice (*Nennillo e Nennella*, 5. dan, 8. pripovijetka) i druge koje nalazimo u Basile, Giambattista. 1994. *Il racconto dei racconti*. Milano: Adelphi Edizioni.

⁶ Usp. Albanese, 2021: 219–238; Schenda, 1986: 57–64.

⁷ Iz zbirke je razvidno da su vile, baš kao i u slavenskoj i hrvatskoj mitologiji, bajkovite ljepotice, gotovo uvijek u dugim bijelim, rjeđe plavim haljinama, duge zlatnožute počesljane kose, s modrim ili zelenim očima, s cvjetnim vijencem na glavi, milozvučnog glasa, hitre i vitke. Oličenje su ljepote. Vile su činile zlo jedino ako bi im se tko zamjerio izdajući tajnu da imaju magareće ili konjsko kopito ili kozji papak. Puk postojanje kopita ili papaka opravdava time što su vile na taj način mogle savladati teško pristupačne prilaze svojim staništima (Dragić, 2017b: 50–52).

⁸ O orku piše M. Stojković sljedeće: „Samo u zapadnim i primorskim hrvatskim krajevima ima rašireno pučko vjerovanje o noćnom strašilu, koje se različito zove: orko, orho, orkul, orso. orbo, manjimorgo, njorko (norko do l'orco, kako ga gospoda talijanska zovu)“ (Stojković, 1932: 226–227.)

⁹ Đavao se po narodnom vjerovanju može pretvoriti u: magarca (*orko*, *maminjorga*, *pakleni magarac*), mačku (*mačić*), crnoga ovna, psa i ljudima čini zlo. Orko, maminjorga, pakleni magarac, mačić po narodnom pričanju pojavljivali bi se pred ljudima noću, podvlačili im se pod noge te kada bi ih ljudi bili prisiljeni uzjašiti, nosali su ih po selima, planinama, bespućima, najčešće sve do prvih pijetlova: *Jedan momak je uvečer prolazija kroz planinu prema selu. Puten je vidija velikog crnog magarca koji je blizu mirno pasa travu. Bilo mu je čudno da bi neko, zbog vukova koji napadaju, ostavlja uvečer magarca na ispaši. Priša mu je i zajaha ga – al to nije bija obični magarac. Bija je to krilati stvor u liku magarca, koji je u narodu poznat ka manjinjergo. On ga je podiga u zrak i dugo letija s njim na leđima. Nakon toga ga je spustija na dio Svilaje zvan „Orlove stine“. Zbog straha i ladnoće, a možda i pada s litice, momak je tu poginija* (Dragić, 2017b: 88).

puka u vrijeme slavlja i blagdana. U pripovijetki *Racconto dell'orco*, Basile opisuje jednog orka koji izaziva toliki strah da bi uplašio čak i hrabrog *Scan-narbecca*. Referirajući se na taj povijesni lik, Croce (1994: 29) objašnjava u komentaru kako se tu radi o Skenderbegu, albanskom narodnom junaku iz 15. stoljeća, odnosno o Juri Kastriotiću¹⁰. Uloga fantastičnih likova poput vila uglavnom se svodila na obmanjivanje mladića ili pomoć u nevolji, a demonski su orci¹¹, prisutni osobito u narodnim pričama s područja Istre i dalmatinskih otoka, u Basileovoj zbirci uglavnom opisivani kao negativni likovi, koji mijenjaju oblik, ali ne i zlu ćud. U tom smislu odgovarali bi opisu koji nudi Dragić (2008: 441), navodeći da se prema narodnom vjerovanju đavao pretvarao u magarca, poznatom u puku pod nazivom *orko* ili *maminjorgo*. Lozica (1995: 16–17) spominje kako se naziv *manjimorgo* javlja u Poljicima, zatim u Sinju kao *maninorgo* ili *manjinjorgo* i *maminjorgo*, a na naziv *manjinjorgo* može se naići i u splitskom Velom varošu te u Otoku. Svi ovi termini predstavljaju

¹⁰ Juraj (Đurad, Skender-beg, Ivan-beg) Kastriotić (1405–1468), albanski knez, koji je kao talac turskog cara u Carigradu islamiziran. Za vrijeme ugarskoga rata protiv Turaka koji je 1443. g. vodio Janos Hunyadi (Janko Sibanjanin), Juraj Kastriotić je pobjegao od Turaka, te se istaknuo u borbama protiv njih. Zbog toga je omilio narodu koji i danas o njemu pjeva i pripovijeda. Spomenutog junaka je u 18. stoljeću opjevao Andrija Kačić Miošić u djelu *Razgovor ugodni naroda slovinskog*. Andrija Kačić Miošić piše da poslije bana Kastriotića nije zmije nad vojvodu Janka koji je do Jedrene svu tursku zemlju porobio, „lani razbi cara čestitoga, / pod bijelim gradom Biogradom“, pod kojim je isjekao Turke krajišnike i pohvatao momke i djevojke (Dragić, 2010: 207).

¹¹ Po nekima *orko* nastaje na kokošjem gnojštu koje nije bilo sedam godina prekopano ili postaje od smeća. U Poljicima se javlja pod imenima *smetinjak*, *posmetinjak*, *manjimorgo* (v. Bošković-Stulli 1959: 212–213 i Ivanišević, 1905: 269). Kad nestane, za sobom ostavlja smrad ili čak nastaje iz neke smrdljive tvari i na kraju se pretvori u „vrlo smrdljivu tvar“ (v. tekst br. 1.). U Sinjskoj krajini zabilježeni su i nazivi *kurto* i *pulan* za *maninorga*, a zovu ga i *manjinjorgo* i *maminjorgo*. Taj „đavlji konj“ zasmradio je jahača Petra Palošu izmetom nalik na sinju ili crnu mast, a čitav događaj postao je tako poznat da su se i djeca toga igrala (Bošković-Stulli, 1968: br. 69. i *rkp. IEF* 751: br. 61). U splitskom Velom varošu pričalo se krajem prošloga stoljeća da *manjinjorgo* „pušta neugodne vjetrove“ i da „ognjuši“, to jest „izlita“ od glave do pete čovjeka kojega nije mogao svladati. Splitski je *manjinjorgo* noću u liku magarca mamio ljude po dvorištima i među starim zidovima. Ako bi ga uzjahali, odmah bi narastao u visinu, izmarao jahače višesatnim trčanjem ili bi ih bacio na neko visoko mjesto, a znao bi ih i zbaciti s visine na zemlju gdje bi ostali dugo onesviješteni. Od splitskog *manjinjorga* čovjek se mogao zaštititi svetim moćima ili blagoslovljenom travom, a mogao ga je i ubiti mašući otraga šiljastim nožem bijela drška i bijelih korica (Cari, 1897: 486). *Manjinjorgo* se pojavljuje u društvu ostalih đavola u Otoku (*rkp. IEF* 751: br. 113) (Lozica, 1995: 16–17).

Radolović i Cacan (2018: 87) etimološki povezuju *maminjorga* s apelativima *lorko*, *vorko*, *škrcaj* u Istri i Kvarneru, dok termin *orko* nalazimo u Friuliju, Venetu i Tirolu. Navode da su poznata vjerovanja, kako se osim u kozle i magare, *orko* (ili *mrak*, prema slavenskoj verziji) pretvarao u crnu ovcu ili miša. Po njima je *mrak* sličan dalmatinskim vilama, jer po noći zna oteti odrasle i djecu te ih razdvojiti od obitelji.

svojevrsnog orka u obliku magarca ili đavljeg konja koji se pojavljuje noću i mami ljude da ga uzjašu i umara naivne jahače skačući u visinu i bacajući ih na tlo gdje ostaju ležati u nesvijesti.

Osim orkova, u Basilea, jednako kao i u usmenoj predaji, poglavito na dalmatinskim otocima, nailazimo na još jednog demona iz usmene predaje, tzv. *macića*¹², *malića*, *tintilinića*, ili *vražića*. Oba spomenuta demona poprimaju različite oblike i dimenzije te se njihovo pojavljivanje poistovjećuje s dolaskom mraka koji oduvijek u čovjeku izaziva strah i neizvjesnost.

2. POSLOVICE, PUČKE IGRE, PLESOVI, KAO JEZIČNI SPOMENICI I DRUGI ELEMENTI TRADICIJSKE KULTURE

Benedetto Croce (1994: 645–646) navodi da *Lo cunto de li cunti*, kao jedna od najbogatijih i, u mnogome, najslojevitijih zbirki pripovijetki, nikad u Italiji nije stekla slavu kakvu su uživali njezini prijevodi (npr. na engleski) u Europi, zbog napuljskog dijalekta na kojem je izvorno napisana. Ipak, taj je izvorni jezik, uspio sačuvati u vremenu autentični svijet bogatog Napulja sa svojim tradicijskim običajima, narodnim pjesmama, folklorom i praznovjermem puka, čija životna mudrost ne proizlazi iz obrazovanja, nego iz iskustva predšasnika, koji su im posredovali svoja vjerovanja i mudrost. U daljnjem tekstu se donose neki primjeri etnoloških elemenata uočenih u *Pentameronu*, kao i njihove analogije u hrvatskoj kulturi.

a) Poslovice se može definirati kao „najminijaturnije književno djelo“ koje u sebi „prenosi višestoljetno i višemilenijsko iskustvo koje jezgrovito tipizira osobe, događaje i pojave“ (Dragić, 2008: 528). André Jolles (2017: 126), poznati književni kritičar i lingvist, ubraja poslovice u jednostavne književne oblike i smatra kako njihova svrha nije didaktička već služe kako bi se izvukao ili potkrijepio zaključak koji se zasniva na usporedbi novonastale situacije s nekim prethodnim sličnim iskustvom. Poslovice su dio tradicijske kulture i kako bi ih se lakše upamtilo nerijetko se rimuju ili se zasnivaju na oprečnim situacijama i igri riječi, a kako nisu nastale kao pisana riječ, često sadrže dijalektizme i vulgarizme.

Il Pentamerone obiluje poslovicama i pučkim izrekama, posebno zato što svaka od pedeset pripovijetki završava poslovicom, koja sažima značenje cijele priče u samo jednoj rečenici i daje pripovijetci pedagoško-didaktičku

¹² Lozica, u svojim komentarima o dva demona, orku i maciću, navodi sinonime, onako kako ih je navela Bošković-Stulli: „I macić ima mnoštvo imena: malik, tintilin, malečić, malčić, maličić, malić, malićac, malićac, mališac, malizaz, maljik, maljak, maslak, mačić, macaklić, maciklić, macvalić, masmalić, mamalić, macmolić, matiće, mate, macarol, macarul, macaruo, medivančić, nevidinčić, škrat, markaj itd.“ (Lozica, 1995: 2.)

ulogu. Puk preko fiktivnih događaja i fantastičnih likova saznaje za dobre i loše postupke te njihove posljedice i o njima uči. Zanimljivo je da pojedine poslovice imaju svoje inačice kako u hrvatskom jeziku, tako i na jezicima nekih drugih država na Mediteranu. Slijedi nekoliko primjera:

*Che se l'uomo propone, Dio dispone.*¹³ GB 63 / Čovjek snuje, Bog određuje.;

Che ai gusti d'Amore fu sempre condimento il dolore. GB 221 / Bez suza, nema ni Ljubavi.;

La botte piena e la schiava ubriaca. GB 438 / Ne možeš imati i jare i pare (ovce i novce).;

Pazzi e bambini Dio li aiuta. GB 38 / Pijanima i maloj djeci i Bog pomaže.;

Che non c'è peggior dolore di chi con l'armi proprie ucciso muore. GB 294 / Tko se mača laća, od mača i pogiba.;

Che chi fa bene, sempre bene aspetta. GB 234 / Dobro se dobrim vraća.;

Che il cane scottato dall'acqua calda ha sempre paura della fredda. GB 536 / Tko se jednom opari i na hladno puše.;

Gallina vecchia fa buon brodo. GB 135 / Stara koka dobra juha.;

Chi cerca quello che non deve trova quello che non vuole. GB 15 / Tko traži zlo, zlo ga nađe.;

Passa la capra zoppa se non trova chi la intoppa. GB 51 / Jedan divlji sedam liječnika prevari.;

Cane non invitato a nozze non ci vada che coglie botte. GB 269 / Nezvanom gostu je mjesto iza vrata.;

Chi sputa in cielo gli ritorna in faccia. GB 387 / Tko u nebo pljuca, u lice mu se vrati!;

Che barca disperata Dio la conduce in porto. GB 462 / Prije će mati čedo zapustit, nego Bog čeljade svoje.;

Sempre che puoi, fa' bene e scordatene. GB 484 / Tko dobro čini, bolje dočeka.;

Che ogni impedimento è spesso giovamento. GB 530 / Nije svako zlo za zlo.;

Chi gabba non si dolga se è gabbato. GB 544 / Rugala se ruga pa postala druga.;

Non vada scalzo chi semina soine. GB 594 / Tko sije trnje, ne bere grožđe.;

Che giova sempre l'essere cortese. GB 115 / Lijepa riječ sva vrata otvara.;

Nessun male fu mai senza castigo. GB 195 / Svako zlo dođe na naplatu.;

La lingua non ha osso, ma può rompere il dosso. GB 536 / Jezik nema kosti, ali može bosti.

¹³ Svi su navodi ovdje iz cit. Basile, Giambattista. 1994. *Il racconto dei racconti*. Milano: Adelphi Edizioni. U daljnjem tekstu će, uz broj stranice, biti navedeni inicijali pisca GB 63.

Poslovice u ovoj zbirci podrazumijevaju emotivne zaključke, interpelirane u sam tekst pripovijetke, odnosno postavljene kao zaključna misao. Zasiurno pretpostavljaju određena individualna autorova iskustva, koja služe kao svojevrsan kolektivni i moralni putokaz i uglavnom imaju didaktičku svrhu. Iz gornjih primjera je vidljiva jezična kreativnost, na koju utječe podneblje, iskustvo pa čak i zajednička mentalitetna matrica. Čak ako poslovice i nisu usklađene u potpunosti na razini sintakse, pronalazimo semantičku podudarnost.

Ludički element često povezujemo s mediteranskim folklorom. Bakhtin (1984: 259) u djelu *Rableais and His World* navodi da su kartaške igre bitan element u životu puka, jer se time pojedinac oslobađa strogih pravila te se prepušta svijetu zabave. Poput Rabelaisa koji obogaćuje svoj fantastično-satirični romaneskni ciklus *Gargantua i Pantagruel* različitim asocijacijama vezanima uz narodne plesove i igre, Basile nerijetko posuđuje sintagme iz kartaškog žargona stvarajući pri tome nove metafore i usporedbe koje vješto uklapa u pripovijetke. U zbirci, korištenje kartaškog žargona, mudre misli, aluzije i slično, govore o identitetu i običajima stanovnika Campanije i Basilicate, ali sličnosti nalazimo (vjerojatno zahvaljujući mletačkoj tradiciji) s igrama karata, osobito u Dalmaciji i Istri. U Dalmaciji se, primjerice, i danas koriste izrazi tipični za kartaške igre:

- *E chi mi ha fatto sto trionfo di coppe? GB 48. (Tko mi je podvalio ovaj trijumf kupa?)* Ovaj se primjer lako uklapa u kolokvijalni diskurs, tipičan za priobalje, od Dalmacije do Istre, jer lokalno stanovništvo dobro poznaje kartašku igru *Trijumf*. Onima koji poznaju pravila igre, jasno je da trijumf kupa može biti opasan za protivnika. Primjer je uzet iz Basileove pripovijetke *La Mortella* u kojoj se princ zaljubi u vilu koja izlazi iz grane mirte. U jednom trenutku princ odlazi u lov i ostavlja biljku mirte u sobi. Kada mirtu pronađe sedam zlih žena, koje su prethodno s princem ljubovale, u ljubomori iskale bijes na vili. Princ po povratku bjesni nad svojom nesretnom sudbinom tražeći krivca i postavlja gore navedeno pitanje, označujući tako silne nedaće koje su ga snašle.
- *Visito che l'aveva fatta la doppia (...) GB 66. (Obzirom da su ga dopale dvije figure¹⁴)* Ovaj izraz također proizlazi iz kartaške igre, a ovdje se referira na Vardiella iz istoimene pripovijetke kojem je nanesena dvostruka nepravda.
- *(...) ti dà quindici e fallo ad Aristotele GB 171.* Ovaj izraz koristi Iacovuccio u eklogi s kojom je zaključen prvi dan pripovijedanja. Ekloga *La coppella*¹⁵ progovara o ljudskom ponosu i umišljenosti, a Iacovuccio

¹⁴ Riječ *figura* se u *Briškuli* i *Trešeti* koristi za karte od fanta do kralja jer na sebi imaju sliku.

¹⁵ Tal. riječ *copella* koristila se kao naziv za posudu u kojoj su zlatari vagali zlato.

- ismijava čovjeka koji se smatra većim filozofom od Aristotela.*
- *E subito, toccata giocata (...). (Karta je bačena. Nema nazad!) GB 293.* Basile preuzima ovaj kartaški izraz kako bi metaforički ukazao na to da nema povlačenja karte natrag nakon što je odigran potez.
 - *Se non hai denari, getta coppe! GB 415. Ako nemaš dinare, baci kupe!* Na ovaj izraz nailazimo u pripovijetci *Due fratelli* u trenutku kada Parmiero odbija pomoći bratu koji se prethodno izrugivao s njegovim životnim stilom i umjesto da mu pomogne, koristi ovu metaforu, kao savjet da se snađe, da samostalno pronađe izlaz iz opasne situacije.

Osim kartaških igara Basile često spominje i hazarderske igre, kao dio svakodnevice na istim trgovima na kojima su se odvijala sijela i na kojima je puk pripovijedao priče. U eklogi *La stufa* (u značenju peć na drva, ili topla kupka), čiji naslov je proizvod Basileove igre riječi, spominje se kockarska igra *centranghella* koja se, po Croceu (1994: 393) uglavnom igrala u gostioni-cama, na trgovima ili ozloglašanim dijelovima grada. Nadalje, u pripovijetci *Lo scarafone, il sorcio e il grillo* spominje se kockarska igra *zara* koja se igrala uz pomoć tri kocke i zbog koje su igrači znali ostati bez svega što su posjedovali.

Osim kartaških igara Basile koristi primjere igara i folklornih plesova, kao razonode starima i mladima; poput dječje igre kola (*la rota de li cauce*), skrivača (*a nascondino*), prurušavanja (*gioco carnevalesco*), pisma glave (*capo o croce*), para nepara (*paro o sparo, chioppa o separa*), zogarele (*la campana*), zatim igre (varijanta dalmatinske „japaneže“) u kojoj sudionici pogađaju u kojoj ruci je skriven predmet (*cucco o viento*), itd. Sve spomenute igre navedene su prije četvrtog dana pripovijedanja koji započinje igrom i plesovima i traje sve do naredbe princa Tadea da se započne s pripovijedanjem. U pripovijetci pod nazivom *Compare* nailazimo na usklik *Corri e infilza!* koji potječe iz igre prstenova (*gioco d'anello*), koja podsjeća na srednjovjekovnu vitešku igru Palio di Siena, čija zaštitnica je Bogorodica, baš kao i kod *Sinjske alke*.

Od ostalih igara spomenutih u *Pentameronu* koje Croce (1994: 399) analizira ističemo napuljsku *morru*, poznatu na našim prostorima kao *šijavica* ili *mura* i koja se dugo igrala i u dalmatinskom zaleđu, a prisutna je na cijelom mediteranskom prostoru. Njezin se naziv, prema nekim tumačenjima, etimološki dovodi u svezu s Arapima s objašnjenjem da je to arapska igra koju igraju *Mauri ili Mori*.¹⁶ Igru prati neizostavan kolorit i buka, nadvikivanje, metež i galama, tako da se neupućenoj osobi redovito čini kao da se igrači svađaju. Igra je u Istri i Dalmaciji jezično prilagođena; i to na način da

¹⁶ Šijavica ili mura je pučka igra tipična za dalmatinsko zaleđe i zapadnu Hercegovinu.

se izgovaraju brojevi na krnjem talijanskom jeziku (*šija, šeta, ota, cinkva, moja!*) i zbrajaju „punti“.

Također valja izdvojiti popularni napuljski ples iz 16. i 17. stoljeća pod nazivom *Lucia canazza*, koji se smatra jednim od najstarijih primjera napuljskog plesa *tarantela* nastalog pod utjecajem arapske kulture (*balli moreschi*). Ples nije pripadao izvornim moreškim plesovima (Ferrari – Barassi, 2018: 861), ali je iz njih preuzeo popularni ženski lik zle tamnolute ropkinje Lucije, koja je utjelovljenje stereotipnog lika iz komedije dell'arte i iz koje se razvio istoimeni ples *Lucia canazza* (Ferrari – Barassi, 2018: 861). Zanimljivo je kako Giambattista Basile lik lijepe i izrazito prepređene Lucije smješta u narativni okvir zbirke, ali i unutar završne Zozine pripovijetke u *Il Pentameronu*. U uvodu zbirke, Croce pojašnjava da bi se spomenuti ples mogao poistovjetiti s erotskim plesom *Sfessania o tubba catubba* te da je često praćen pjesmama u kojima se ponavljalo ime djevojke Lucije. Ovaj je ples na svojim grafikama oživio francuski barokni grafičar Jacques Callot¹⁷, dok je Filippo Sgruttendio uklopio stihove u jednu od njegovih pjesama: „O Lucia, ah Lucia / Lucia, Lucia mia / Stienete, accòstate, nzèccate ccà / Vide sto core ca ride e ca sguazza! / Auza sto pede, ca zompo, canazza!“¹⁸ (Croce, 1994: 17). Danas su Callotovi radovi iz 1621–1622. izloženi u Metropolitan Museum of Arts u New Yorku. Na njima su prikazani groteskni plesači i plesačice čije se erotske, često zomorfne maske te likovi poput Trastulla ili Lucije, koji se osim u komediji dell'arte pojavljuju i u drugim karnevalskim igrima i plesovima (Croce, 1994: 266). Nadalje, Mauro Gioielli (2011: 18) opisuje ove plesove kao ljubavne, ali i borbene plesove koji dinamičnim pokretima nerijetko dočaravaju sukobe između muslimana i katolika na kakve se može naići u malteškim ili pak arapskim plesovima. Osim upitnog podrijetla samog plesa upitan je i razlog iz kojeg se ples često naziva *Sfessania*.¹⁹ Igra je usporediva s korčulanskom *Moreškom*, čije je postojanje na hrvatskom tlu zabilježeno u dokumentima još iz 17. stoljeća. U hrvatskoj varijanti moreške igre, arapski kralj Moro otima djevojku zvanu Bula i stavlja je u okove. Korčulanska Moreška je također va-

¹⁷ Vidi: Galiani 2011: 17–18.

¹⁸ „Oh Lucija, ah Lucija / Lucija, moja Lucija / Lezi, stani, priđi bliže, stoj tu / Vidi ovo srce / koje se smije i koje skače! / Digni to stopalo da skočim, kujo!“ (Svi prijevodi u tekstu su autorovi). Riječ *canazza* pripada talijanskom dijalektu, a na standardnom talijanskom jeziku kaže se *cagnazza*. Značenje obaju termina iznimno je uvredljivo te se zna ciljano koristiti kao uvreda za ženski rod.

¹⁹ Prema pojedinim istraživanjima naziv potječe od talijanske riječi za umor (*sfessato*) koji plesači osjećaju nakon iscrpljujućeg ritma dok drugi naziv za isti ples, *Tubba Catubba*, onomatopejski oponaša snažan zvuk bubnjeva (Argenziano, De Filippis, n. d.: 2), a postoji i mogućnost da naziv dolazi od imaginarnog mjesta *Sfessania* u kojem su glumci mogli biti slobodni od svih zakona i pravila.

rijanta borbe za djevojku, a korijene joj nalazimo u mediteranskim povijesnim pričama, pri čemu je razvidno da se slična tradicija i varijante plesova, mogu pronaći širom Mediterana.

U navedenim varijantama plesa, prisutna je i ideja borbe i oslobođanja od ropstva, kao i borba s Turcima. Zanimljivo je da se Turci u *Pentameronu* spominju kroz metafore, kako bi se dočarala prijetnja, loš predosjećaj ili predskazanje. Takve asocijacije svjedoče o strahu od tog naroda i njihovih osvajanja, kojima se plaši obični puk. Na hrvatskom tlu je poznato da su Turci predstavljali strah i trepet za lokalno stanovništvo, poglavito za žene koje su imale običaj crtati križeve po rukama kako bi ih Bog od njih zaštitio (Dragić, 2008: 156).

3. PRAZNOVJERJE I KLETVE

Praznovjerje i danas ostaje obilježje juga Italije, ali i čitavog Mediterana, tako da su brojni primjeri, opisani u *Pentameronu*, uglavnom usko vezani uz trudnice i strah od uroka. Tako, na primjer, trudna ropkinja (*schiava mora*) iz uvodne pripovijetke, ima svoje trudničke želje (kojima princ, iz praznovjerja, udovoljava) te pazi koji dio tijela dotiče kako njezin potomak ne bi imao „biljege“ na vidljivim mjestima na tijelu. U pripovijetci *Petrosinella*, ali i kroz cijelu zbirku je prisutno vjerovanje da se nije dobro zamjeriti trudnici, jer ona može izazvati ječmenac na oku osobi koja joj ne ispuni želju, ili o njoj loše govori. Isto tako se u nekoliko navrata spominje mjesec ožujak, za koji se vjerovalo kako je mjesec u kojem se više osjete tegobe kroničnih bolesti. Basile (1994: 245) je u svoje priče uvrstio i pučka vjerovanja vezana uz mačke, jer se vjerovalo da osoba može izgubiti pamćenje ukoliko pojede mozak mačke. Zanimljivo je da se u pripovijetci *Cagliuso* (*Mačak u čizmama*) spominju *pormonari*²⁰ koji su prodavali pluća i iznutrice kako bi puk mogao nahraniti mačke. Osim mačaka, u brojnim Basileovim pričama spominju se zmije koje su oduvijek izazivale strah. Tako u priči *Il serpe* jalova Sapatella usvaja zmiju²¹ koja se kasnije preobrazi u princa. Nadalje, vjerovalo se i da se od zavisti dobije kila, da gušterica s dva repa donosi sreću, da se mišjim izmetom liječe probavni problemi, a da se tintom liječe opekline, itd. U priči *La vecchia scorticata* opisana je i gesta držanja palčeva (kolokvijalno u Dalmaciji: *držati fige*) kako bi se ljudi obranili od uroka.

²⁰ Riječ *pormonari* (prodavači pluća i iznutrica) dolazi od dijalektizma *pormoni* koji se rabi u Napulju i na jugu Italije umjesto standardnog termina *polmoni* u značenju: *pluća*.

²¹ Prema rječniku simbola zmija predstavlja nešto skriveno, neshvatljivo i misteriozno te kao takva može simbolizirati unutarnje i nevidljivo u čovjeku (Chevalier; Gheerbrant, 2018: 919).

Valja napomenuti da su neka od navedenih vjerovanja bila česta u pučkoj kulturi na jugu Hrvatske. Naime, iako sklonost praznovjerju predstavlja manjak znanja i informiranosti, za puk je praznovjerje predstavljalo nadu, značilo svojevrsnu utjehu ili zaštitu, ali i mogućnost brzog pojašnjenja ili uklanjanja neželjene rasprave ili način izbjegavanja pojedinih situacija.

Na kraju spomenimo još i zanimljive običaje vezane uz smrt, ukop i pokojnika. U pripovijetci *Il viso* Basile opisuje pokop kojega prate uobičajeni rituali, uz podjelu na četiri uobičajene radnje. Ukop obično započinju naričke jadikovanjem, slijedi bacanje, čupanje kose i ritualno ljuljanje naprijed natrag uz udaranje u prsa. U pripovijetci *Due fratelli* spominje se tzv. *Morte di Sorrento*, smrt iz Sorrenta, koja je ulijevala strah puku osobito u doba karnevala, a radilo se o velikom drvenom kosturu koji je u ruci držao kosu i predstavljao *Smrt* koja je trebala pokositi karnevalski život (Croce, 1994: 418). U komentaru pripovijetke *Le tre fate* Croce (1994: 385) opisuje i uvrede koje su se temeljile na proklinjanju nećijih mrtvih članova obitelji. Zanimljivo je kako se u pojedinim dijelovima Italije i danas koristi kletva „mortacci tua“ ili „li mortacci tua“ kojom se proklinju tuđi pokojnici, no s vremenom joj se značenje ublažilo.

Osim prethodno spomenutog, posebno snažno se vjerovalo u moć kletve, jer kletva postoji onoliko koliko postoji čovječanstvo (Dragić, 2008: 520). U *Pentameronu* nalazimo osobito brojne primjere kletvi, ali ćemo, primjera radi podsjetiti samo na osnovne. Valja naglasiti to da sama naracija započinje zapletom temeljenim na kletvi, kada starica proklinje mangupa s dvora, nakon što joj razbije vrč s vodom riječima: „dabogda ostao paraliziran, dabogda tvojoj majci došle loše vijesti, dabogda ti ne dočekaš 1. svibnja, dabogda te izboli katalonski noževi, dabogda te konop ugušio, dabogda ti se umjesto krvi sjeme izgubilo, dabogda te snašle tisuće nesreća, huljo, bijedniče, kurvin sine.“²² Kasnije ona baca kletvu i na princezu Zozu. Naime, staricu je razljutilo to što se djevojka nasmijala njezinoj nesreći pa je urekne rekavši joj da joj jedino princ Tadeo, koji začaran spava u grobnici na ulazu u Camporotondo, može postati mužem, uz uvjet da u tri dana isplaće vrč suza. Ova kletva pokreće naraciju te se iz nje stvaraju brojni zapleti.

²² „Va' che ti venga la cionca, che a tua madre arrivi la mala nuova, che tu non veda il primo di maggio, va che ti sia dana una stoccata catalana o, strozzato con un fune, che il tuo sangue non si perda, che ti vengano mille malanni con l'aggiunta e a vele gonfie, che se ne perda il seme, furfante, guitto, figlio di un'ingabellata, mariuolo“ (GB 18).

4. FANTASTIČNI LIKOVI

Michele Rak (1999: 42) navodi da je Basileov *Il Pentamerone* primjer sofisticiranog književnog djela koje maštovito kombinira elemente tradicijske kulture s fantastičnim elementima, magijom, fantazmagorijom, a može se čitati ne samo kao zabavno štivo, već i kao dokument u kojem su sačuvani elementi tradicijske kulture. Orci, vile, i ostala fantastična bića kasnije su sve češći, donose promjene u europski književni krug i sve su prisutniji, poglavito s razvojem bajke u 18. stoljeću.

Prosvjetitelj i pisac, Ferdinando Galiani (1779: 123–124) u djelu *Del dialetto napoletano*, kritizira *Il Pentamerone* i Basileov stil, posebno ukazujući na mračan opis gnjusnih likova kao što su orci²³, vile i druga groteskna bića iz zbirke, tvrdeći da bi se pred takvim pretjerivanjem posramili čak i Arapi „koji su izumili bajke“; pri tome, evidentno, aludirajući na bajke iz *Tisuću i jedne noći*. Magija, fantastično i nadnaravno prisutni su u gotovo svih pedeset pripovijetki. U uvodnom dijelu se pojavljuju tri vile, pomažući ukletoj princezi Zozi tako što joj daruju magične kestene i lješnjake. To, na kraju, dovodi do sretnog završetka. Basileove vile, *fate*²⁴, poprimaju različite oblike i mijenjaju izgled; pojavljuju se u obliku gušterice, kao neugledne, ali dobre starice, ili u obliku lijepe mlade žene koja dugom plavom kosom i lijepim licem i glasom

²³ Riječ *orko* dolazi od latinske riječi *Orcus*, -i, m. koja u latinskoj književnosti predstavlja boga podzemlja, podzemni svijet, smrt („regno degli Inferi“) poput Hada u grčkoj mitologiji. U tradicijskoj kulturi orko se pojavljuje u obliku čudovišta koje proždire ljude, a u pravilu se radi o personifikaciji smrti (Usp. UTET, 1992: 995).

²⁴ Riječ *fata* dolazi od latinske riječi *fātum*, -i, n. u značenju *sudbina*, *usud* te se veže uz ženska nadnaravna bića koja proriču ili mogu utjecati na sudbinu. Etimologija riječi u talijanskom jeziku sugerira njihov utjecaj na ljudske sudbine. Ujedno, riječ označava ženska bića s nadljudskim osobinama koje mogu biti na strani dobra ili zla (Usp. UTET, 1992: 43). U hrvatskoj usmenoj književnosti pripovijeda se da su vile činile mnogo dobrih djela. „U Držićevoj *Noveli o Stancu* spominje se vilinska sposobnost pomlađivanja ljudi. Prema predaji na Ivanje, 24. lipnja, vile pomlađuju ljude, a to se vjerovanje sačuvalo u običaju ophoda djevojaka, *ladarica* koje obilaze kuće s cvjetnim vijencima na glavi. Vjerovalo se da vile daruju i znanje i vještine. Neke predaje i pjesme o vilama imaju odgojnu funkciju, primjerice u katrenu: *Kladila se vila i djevojka / ko će bolje poraniti rano, / i donesti vode iza gore / i pomesti bile dvore svoje*. Pripovijeda se da vile odgajaju ljude da budu obzirni, skromni, dobri, a djevojke i žene podučavaju tkanju, pravljenju kruha, liječenju i dr. Također, prema predajama, čuvaju djecu od pogibelji. Pripovijeda se da su vile pomagale hajducima u borbama. Hajduci su ih zvali posestrimama. Kad su se Turci spremali osvojiti Sinj, vila je Sinjane obavijestila da se pripreme za obranu, oni su obranili grad“ (Dragić, 2017 b: 52). „Pomagale su junacima i samo noću dolazile u sela. Priča se da su zavodile mladiće javljajući im se u snu. Jedni pripovijedaju da su ih vile izliječile; drugi da su siromašnim djevojkama pomagale brže istkati ruho za udaju; treći da su pomagale nejakim pastirima; četvrti da su mlade prenijele preko jezera u planinu, a stare pred crkvu itd.“ (Dragić, 2006: 32).

očara svakog mladića. Međutim, vile se najčešće vezuju uz dobra djela, poglavito darove, kojima se daruju novorođenčad. Stoga, ne čudi da su nerijetko prisutne u trenucima rađanja djece, a njihova pobjeda nad smrću proizlazi iz ponovnog nastanka života. Takvu situaciju imamo u pripovijetci *La mortella* u kojoj vila nakon što kraljevićev sluga položi u zemlju dijelove njezinog rastrganog tijela, naraste iz vaze. Basileove vile žive u skladu s prirodom, uglavnom u mračnim šumama i nepristupačnim špiljama, ili na začaranim otocima. Pri susretu s drugim likovima, u njima nerijetko izazivaju strah, jer čovjek po svojoj prirodi ima strah od mističnog i nepoznatog. Zanimljivo je kako su i u hrvatskoj tradicijskoj kulturi vile usko vezane uz prirodu te ih prema staništu dijelimo na Oblakinje, Planinkinje, Vodarkinje i Jezerkinje (Dragić, 2017a: 225), a ima ih još i morskih, poljskih, šumskih, onih što borave u oblacima, ili na zvijezdama.

U ranije spomenutoj pripovijetci *La mortella*, vila iskače iz grane mirte tijekom noći i svojom ljepotom očarava mladog kraljevića. Basile opisuje ljepotu vile kao zasljepljujuću, zbog njezine duge zlatne kose²⁵ i bijelih bisernih zubi,²⁶ uspoređujući ih i aludirajući na priče s Orijenta. Autor spominje Indiju, Etiopiju, Orijent, aludirajući na mistične dalekoistočne priče s kojima se obično asociraju fantastični likovi, magija Orijenta i sl. Aluzijom na Orijent on obogaćuje i približava pripovijetke svojem vremenu, poznatom po geografskim otkrićima, otkrićima novih naroda, kontinenata i običaja tih novootkrivenih i egzotičnih zemalja.

Vile u većini pripovijetki iz *Pentamerona* pomažu glavnim junacima i junakinjama u njihovim dogodovštinama, kao što je slučaj u priči *La vecchia scorticata* gdje daruju oronuloj starici vječnu mladost i ljepotu, ili u priči *Lo scarafone, il sorcio e il grillo* gdje nevaljalom sinu Nardiellu prodaju tri kukca uz čiju pomoć osvoji kraljevu kćer. Valja naglasiti kako uloga vila nije nužno povezana uz ispunjavanje želja, već se vile ponekad nalaze i u ulozi čuvarica pravde te kažnjavaju neprimjereno ponašanje, nezahvalnost, izopačenost, aroganciju i umišljenost. U hrvatskoj usmenoj predaji to su *sudenice*.²⁷ Primje-

²⁵ Uporaba ovakvih i sličnih pridjeva uvriježena je kod pripovijetki nastalih iz usmene predaje, kako u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, tako i na Mediteranu. Ljepota mlade djevojke se često uspoređivala s ljepotom vile, tako da u pripovijetkama iz hrvatske tradicijske kulture, često nalazimo poredbu „lijepa poput vile“. Djevojkama se pridaju svojstva vila, jer bi svojom ljepotom pomutile razum mladićima.

²⁶ Quale India diede l'oro per fare 'sti capelli? Quale Etiopia l'avorio per fabbricare 'sta fronte? [...] Quale Oriente le perle per formare 'sti denti?“ (GB 43) „Od kojeg li je indijskog zlata satkana njena kosa? Od koje li joj je etiopske bjelokosti napravljeno čelo? [...] S kojeg dijela Istoka su biseri od kojih su učinjeni njezini bijeli zubi?“ Prijevod je autorov.

²⁷ Pučko je vjerovanje da vile Sudenice upravljaju čovjekovom sudbinom. U grčkoj mitologiji to su Moire (Laheza, Klota, Atropa), keltske Wyrde, i rimske Parke (Nona, Decima i Mor-

rice, u priči *La faccia di capra* vila se pojavljuje u obliku gušterice i usvaja Renzollu, najmlađu kćer iz priproste mnogobrojne obitelji sa sela. Nakon što joj vila priušti sav luksuz života na dvoru, Renzolla se uda i zaboravi na njezino dobročinstvo. Kako bi kaznila njezinu nezahvalnost, vila joj naruži lice učinivši da djevojci izraste kozja brada. U mitskim predajama Hrvata čest je motiv vile koja se zaplela u granje. Najčešće je pronalazi pastir ili pastirica. Ako bi vilu oslobodili tako da joj nijednu vlas kose ne prekinu, vila bi ih nagradila.

Talijanski teoretičar i sociolog kulture, Michele Rak (1999: 44), ukazuje na to da su ta iskrena i čista bića često na rubu ponora koji vodi u podzemni svijet te su povezana s vegetacijom čije korijenje prodire duboko u zemlju poput vile koja izraste iz grane mirte ili cedra, dok neke od njih nastanjuju mračne nepristupačne špilje koje prodiru duboko u tlo.

Uz podzemni svijet povezujemo i orke²⁸ koji su antipod vilama, jer izazivaju strah i poistovjećuje ih se sa zlom, tamom, smrti i ježom. Talijanski etnolog i pisac s kraja 19. i početka 20. stoljeća, Giuseppe Pitre (2010: 127–128), poistovjećuje orkove i vile s bićima na granici ljudskog i božanskog pa su zato u bajkama smješteni u podzemni svijet nevidljiv običnim ljudima, u koji se ulazi kroz mračne ponore ili špilje. Spona s tim svijetom upravo su vile i orci, na granici između zbilje i jave, stvarnosti i mašte.

Jedan od prevoditelja Basileovog *Pentamerona*, Ruggero Guarini (1994: 601), u komentaru ukazuje na to da su Basileovi orci posebni, jer su izvana uglavnom ružni, a iznutra lijepi, ukazujući na izgled i ponašanje orka iz prve pripovijetke, kojeg Basile opisuje kao inkarnaciju ružnoće. Opisujući

ta), u nordijskoj tri Norne (Urd, Verdandi i Skuld) i sl. Prema predaji, one tri dana nakon rođenja posjećuju dijete te mu dosuđuju sudbinu. Prva Suđenica tka nit života (rođenje), druga odvija životni vijek, a treća prekida život. Suđenice se obično prikazuju kao starice, a vile kao mlade, iznimno lijepe djevojke. U hrvatskoj mitologiji Suđenice se još nazivaju: Rođenice, Orisnice, Rojenice, Rožanice, Sudbenice, Suđenice, Sudije, Usude, Sudnice. Suđenice se najčešće javljaju kao trijada, ali i kao sedam vila. Suđenice (Moiré) spominje i Petar Zoranić u *Planinama*, nazivajući ih „trima vilama Suđenicama“. Marko Marulić Suđenice spominje u svojoj *Juditi* (Dragić, 2017a: 54).

²⁸ U hrvatskoj tradicijskoj kulturi nailazimo na riječ *orko* koja se vjerojatno koristi pod utjecajem talijanskog jezika i kulture. O *orku* M. Stojković piše: „Možemo naslućivati također, da, kako ni nazivi stalno nijesu hrvatski, tako ni domovina ni podrijetlo nije hrvatsko ni slavensko, nego da ga treba tražiti na zapadu, u Talijana, ili stalnije u Latina, Romana. [...] Tako smo došli do zaključka, da sve ono pričanje o orku, lorku, njorku itd. u Dalmaciji i Istri nije naše narodno nego uneseno izvana budi usmenim budi književnim putem“ (Stojković, 1932: 227).

njegov groteskni²⁹ vanjski izgled, poistovjećuje ga sa samim vragom.³⁰ Ovaj orko, čiji izgled tjera strah u kosti, zapravo je dobroćudno biće koji pomaže Antuonu, liku kojega su se svi odrekli, da se obogati i iznova stekne povjerenje i naklonost svoje obitelji. S druge strane, zanimljivo je da je ovaj Basileov orko patuljast. U tom smislu bismo ga mogli povezati s macićem, s obzirom na uvriježene karakteristike macića u našim krajevima. Naime, macići su patuljasta rasta, za razliku od orkova, koji su obično prikazani kao divovi. Patuljci se vezuju uz podzemni svijet, u kojem traže zlato i minerale, tako da život provode na razmeđu svjetova (Sermoni, 2009: 51). Ostali Basileovi orci svakako nisu kompleksni likovi s nadnaravnom inteligencijom i isključivo reagiraju nagoni, a ne razumski. Zasigurno je dominantna animalna komponenta, a ono što ih čini opasnim jest upravo nadnaravna snaga koju posjeduju, a koju ne kontrolira moć razuma. Radi se uglavnom o nezgrapnim i dlakavim gorostasima zastrašujuće fizičke građe i ružnoga lica na kojem strše životinjske kljove umjesto zubiju.³¹ Ono što karakterizira Basileove orke je naivnost i priglupost iz koje nastaju komične situacije. U pripovijetci pod naslovom *Viola*, orko ispusti vjetar i prepadne Violu koja se šetala njegovim vrtom te pomisli da je time oplodio stablo i dobio kćer. Zli orci uvijek bivaju poraženi,

²⁹ Više o grotesknom vidjeti u: Kayser, Wolfgang Johannes, *The Grotesque in Art and Literature*, Indiana University Press, 1963.; Beltrame, Franca, *Teoria del grottesco: Con un'esemplificazione nel racconto di N. V. Gogol' Il naso*, Monfalcone, Edizioni della laguna, 1996.; Tamarin, G. R., *Teorija groteske*, Sarajevo, Svjetlost, 1962. Karakteristika grotesknog je dihotomija lijepo – ružno, dobro – zlo, odnosno groteskno se temelji upravo na suprotnosti. Oblici grotesknog kombiniraju fantastično i surrealno, kontrast između privida i stvarnosti, pri čemu je vanjsko često dijametralno suprotno unutarnjem. Groteskno traži suprotnosti: lijepo u ružnom, istinu u laži, prirodno u neprirodnom i obrnuto. „Drugim riječima, ukoliko su vanjski aspekti groteskni, počevši od onoga što bismo definirali kao neprirodno, izobličeno, deformirano, pa čak i s elementima horora, to ne znači nužno, unatoč uvriježenoj pretpostavci, da su i njegove unutarnje karakteristike, zato što odstupaju od pretpostavljenih estetskih standarda, nužno groteskne i deformirane. Dakle, ružno i deformirano može biti lijepo, i obrnuto“ (Marić, 2018: 28).

³⁰ „(...) o mamma quanto era brutto! Era costui un nanerottolo, uno sterpo da fascina, aveva la testa più grossa di una zucca d'India, la fronte bitorzoluta, le sopracciglia unite, gli occhi storti, il naso ammaccato con due froge [...] insomma pareva un diavolo (...)“ (GB 29). „(...) majko mila, kako je bio ružan! Patuljast, šaka jada! Glava mu je bila velika poput bundeve, a čelo kvrgavo, obrve spojene. Bio je razrok, kvrgavog nosa s dvije nozdrve [...] ukratko, izgledao je poput đavla (...)“ Prijevod je autorov.

³¹ U hrvatskoj usmenoj predaji ovakva strašna bića često se nazivaju vukodlacima zbog njihove sličnosti s vukovima. Njemački filolog Wilhelm Braun ističe kako se latinska riječ *orco* prema latinskom filologu Festu iz II. stoljeća izgovarala kao *vragum* te je zahvaljujući tom izgovoru Braun došao do korijena riječi, točnije do riječi *vrkas* koja na sanskrtu znači *vuk*. Vuk je predstavljao najstrašniju šumsku životinju i ujedno je bio personifikacija orka ili šume te ga se nazivalo *lupus*, *rapax*, *vorax* ili prema izgovoru latinskih pjesnika *Orcus rapax*, *vorax* (Braun 1877: 34–35).

potvrđujući da dobro pobjeđuje zlo, ulijevajući nadu u perspektivnije i bolje sutra. Međutim, ponekad su i orci nasamareni i iskorišteni. To je slučaj u pripovijetci *Verdeprato* u kojoj dobroćudni orko otvori vrata Nelli usred mrkle noći kako bi joj ponudio sigurno utočište i izbavio je iz strašne šume. Tijekom noći Nella ubije orka i njegovu suprugu kako bi iskoristila njihovo salo, njime premazala princa i vratila ga u život. U ovoj priči Basile opravdava Nellin postupak, jer on uvjetuje sretan kraj priče i vraća ravnotežu u njihov život. S druge strane, u pripovijetci *La pulce* nalazimo tipičnog orka, čije ponašanje odgovara uvriježenom pučkom vjerovanju da orko predstavlja zlo, jede ljude i opasan je za okolinu. Zanimljivo je kako se u hrvatskoj tradicijskoj kulturi orkove i njihovo djelovanje često poistovjećuje s mrakom.³²

S druge strane, u analizi Basileovih pripovijetki, Rak (1999: 46) primjećuje kako je više zlobe koncentrirano u ženskim orkama ili ogrovima³³ jer su, za razliku od muških orkova, njihove supruge osvetoljubive i pronicljive, poput one u pripovijetci *Petrosinella* koja zamjeri trudnici što joj je ukrala peršin iz vrta te joj oduzme kćer kad poraste i zatvori je u kulu. Drugi primjer zločestog ženskog orka ili ogra³⁴ nalazimo u pripovijetki naziva *La Palomba*. Naime, priča počinje kletvom koju starica baca na mladića nakon što kameonom pogodi keramičku posudu koju je držala na prozorskom oknu. Starica ga prokle, prijeteci mu da će ga zločesta orka ili ogra uzeti za zeta. Basile ovdje povezuje zlo sa ženskim bićem, koristeći sljedeću izreku: „Bestemmia di femmina dietro il culo te la semini“ GB 236.³⁵ Nadalje, u ranije spomenutoj pripovijetki pod nazivom *Verdeprato*, koju je pripovjedačica Cecca ispričala tijekom drugog dana pripovijedanja, Basile navodi kako je za razliku od nje-

³² Lozica piše sljedeće o odnosu orka i mraka: „Sve su te spodobе personifikacije mraka – a tako se i zovu (npr. mrak, mraki – v. tekstove br. 7, 31), mračnjak (v. tekst br. 33), pomračnjak (v. tekst br. 34), mračnak (v. tekst br. 7), ako se ikako i zovu. [...] Sva ta mračna bića i uz njih povezana vjerovanja i predaje ne bismo smjeli potpuno identificirati s orkom, ali je on nedvojbeno njima blizak i u mnogim se iskazima s njima prepleće“ (Lozica, 1995: 18).

³³ *Orchessa* ili *orca*, kako ju Basile naziva, predstavlja demonsko žensko biće koje je u arapskoj kulturi poznato pod nazivom *Ghul*. U arapskoj kulturi netom spomenuta ženska demonska bića obitavala su na napuštenim mjestima, grobljima te su zahvaljujući vlastitim preobrazbama i nadnaravnim moćima navodila prolaznike na krivi put i na kraju ih proždimala. Usp. *Vocabolario Treccani online*, Istituto dell'enciclopedia italiana. <dostupno na: [https://www.treccani.it/enciclopedia/ghul_\(Enciclopedia-Italiana\)/>](https://www.treccani.it/enciclopedia/ghul_(Enciclopedia-Italiana)/>). [16. 3. 2021.]

³⁴ Valja naglasiti kako se *orca* ili *orchessa* u hrvatskoj tradicijskoj kulturi može identificirati sa ženskim ogrom, ali i sa tzv. *moricom* koja je također oblik ženskog demonskog bića koje se poput orka vezuje uz mrak i tamu. Prema Lozici, „*Mračnak* je sličan mori, ali ne siše čovjeka, nego ga guši“ (Lozica, 1995: 18). Kako *morica*, prema definiciji, u mraku, po noći legne na čovjeka pa ga guši, ovdje bismo *moricu* mogli povezati s orkom, mračnjakom.

³⁵ „Kad te žensko proklete, kroz guzicu ćeš proklijati!“ Ovdje je to u značenju: „Ako te se dohvati, nema ti spasa, nagrabusić ćeš!“ Prijevod je autorov.

gove žene, orko ipak imao nešto kršćansko u sebi te je stoga pružio utočište Nelli (GB 194).

Koristeći imaginarne likove, čije varijante nalazimo na Mediteranu, Basile progovara o dobru i zlu te o posljedicama koje proizlaze iz određenih postupaka, aludirajući na hipokriziju (posebno) ondašnje aristokracije. Didaskaličnost proizlazi iz osobnog iskustva, prenesenog na izmišljene likove. Rak (2005: 61) navodi kako je Basile zbirku namijenio prvenstveno za čitanje na dvoru te se upravo iz navedenog razloga koristio metaforama, aluzijama, asocijacijama i nestvarnim, izmišljenim likovima, budući da se kriva riječ na dvoru plaćala glavom. Time što je u podnaslovu djela naveo da je zbirka namijenjena razonodi najmlađih, navodno se ogradio i zaštitio, ali i omogućio različite interpretacije pripovijetki.

5. ZAKLJUČAK

Analizom živopisnih likova, zgoda i peripetija, u zbirci *Il Pentamerone* mogli bismo zaključiti da etnološki, kao i fantastični elementi koje nalazimo u zbirci imaju ponajviše didaktičku funkciju. Značajno su prisutni folkloristički motivi, igre, plesovi i slično, kao neodvojivi dio tradicijske kulture, pri čemu ih autor umješno prilagođava primarno dvorskoj publici. Zbirka donosi crtice iz povijesti onodobnog Napulja, poput lokalnih običaja, ili likova inspiriranih usmenom predajom, usporedivih s nekim drugim mediteranskim podnebljima, poput vila i orkova, kao simbola dobra i zla. U tom smislu, a zahvaljujući autorovoj mašti, *Lo Cunto de li Cunti Ovvero lo Trattenemiento de Peccerille* ne predstavlja bogati kulturni doprinos samo za Italiju, nego i za cijeli Mediteran. Posebno je zanimljivo to što u zbirci nalazimo elemente prisutne u hrvatskoj tradicijskoj kulturi i običajima, vjerojatno zahvaljujući ponajviše mletačkom utjecaju, poglavito plesove ili igre te druge motive i likove poput nadnaravnih bića prisutnih u tradiciji, opisanih u književnim djelima.

IZVORI I LITERATURA

- Albanese, A. (2021). „Lo Cunto de li Cunti: variazioni europee di un prototipo ‘degenere’“. u: *Le costanti e le varianti. Letteratura e lunga durata*, (ur. Guido Mazzoni et. al.), Vol. 1, Bracciano, Del Vecchio Editore, str. 219–238.
- Auerbach, E. (1984). *La tecnica di composizione della novella*. Roma – Napoli: Theoria.
- Bakhtin, M. (1984). *Rabelais and His World*. USA: Indiana University Press.
- Basile, G. (1994). *Il racconto dei racconti*. Milano: Adelphi Edizioni
- Basile, G. (1999). *Lo cunto de li cunti*. Milano: Garzanti.

- Bošković-Stulli, M. (1959). *Istarske narodne priče*. Zagreb: Institut za narodnu umjetnost.
- Braun, G. (1877). *Primo tipo dell'orco*. Trieste: Tipografia di Lodovico Hermanstrofer.
- Buttitta, A. (2016). *Mito fiaba rito*. Palermo: Sallerio.
- Chevalier, J. & Gheerbrant, A. (2018). *Dizionario dei simboli*. Milano: Mondadori Libri
- Crane, T. F. (1885). *Italian popular tales*. London: Macmillan and Company.
- Croce, B. (1925). *Giambattista Basile e l'elaborazione artistica delle fiabe popolari*. Bari: Laterza.
- Croce, B. (1994). u: Basile, Giambattista. *Il racconto dei racconti*. Milano: Adelphi Edizioni.
- Del Tufo, G. B. (2007). *Ritratto o modello delle grandezze, delizie e meraviglie della Nobilissima città di Napoli*. (ur.) Olga Silvana Casale i Mariateresa Colotti, Napoli: Salerno Editrice.
- Dragić, M. (2020). „Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini.“ *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja* XIII (2), str. 145–170.
- Dragić, M. (2017a). „Vile u tradicijskim pričama šibenskoga i splitskoga zaleđa“, u: *Godišnjak Titius 10*, str. 219–240.
- Dragić, M. (2017b). *Tradicijske priče iz Zagore*. Split: Književni krug Split, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
- Dragić, M. (2010). „Zbilja o Janku Sibinjaninu u 'Razgovoru ugodnom' i tradiciji“. u: *Zadarska smotra, časopis za kulturu znanost i umjetnost* LIX, 1–2, str. 199–234.
- Dragić, M. (2008). *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
- Dragić, M. (2005). *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*. Sarajevo: MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo.
- Gioelli, M. (2011). „I Balli di Sfessania di Jacques Callot.“ u: Extra, XVIII, 3, 29, 17–18. <dostupno na: http://www.maurogioielli.net/EXTRA.settimanale/M.Gioielli,_I.Balli.di.Sfessania.di.Jacques.Callot,_prima.parte,_«Extra»,29.gennaio.2011,_pp.17–18.pdf> n[01. 2011]
- Galiani, F. (1779). *Del dialetto napoletano*, dostupno na: https://books.google.ba/books/about/Del_dialetto_napoletano.html?id=P4U-HAAAAQAAJ&redir_esc=y (30. 3. 2021).
- Guarini, R. (1994). u: Basile, Giambattista. 1994. *Il racconto dei racconti*. Milano: Adelphi Edizioni.

- Lévi-Strauss, C. (2015). *Antropologia strutturale*. Milano: il Saggiatore.
- Lozica, I. (1995). „Dva demona: Orko i macić“, u: *Narodna umjetnost*, 32 (2), str. 11–66.
- Marić, A. (2018). *Luigi Antonelli. Prodavaonica snova*. Split: Naklada Bošković.
- Marziano, G. (1990). *Sulla novella italiana Genesi e generi*. Lecce: Millella Editore.
- Menetti, E. (2015). *La realtà come invenzione. Forme e storia della novella italiana*. Milano: Franco Angeli.
- Picone, M. (1985). *Il racconto*. Bologna: Il Mulino.
- Pitre, G. (2010). „Fiabe, novelle e racconti popolari siciliani“ Vol.1. <disponibile su: <https://diazilla.com/doc/742481/giuseppe-pitre---fiabe--novelle-e-racconti-i> . [30. 3. 2021].
- Rak, M. (2005). *Logica della fiaba*. Milano – Torino: Pearson Italia.
- Rak, M. (1999). u: Basile, Giambattista. *Lo cunto de li cunti*. Milano: Garzanti.
- Schenda, R. (1986). „Giovanni Battista Basile in Germania.“ *Folklore e letteratura popolare: Italia-Germania-Francia*, X 172/4. 57–64.
- Sermonti, G. (2009). *Alchimia della fiaba*. Torino: Lindau.
- Stojković, M. (1932). „Orko“, u: *Narodna starina*, 11 (29), str. 226–227.
- UTET. 1989. *Grande Dizionario Enciclopedico*. XIV. MORR-ORC. Torino: Unione Tipografica – Editrice Torinese.
- UTET. 1989. *Grande Dizionario Enciclopedico*. VIII. FARF-GAC. Torino: Unione Tipografica – Editrice Torinese.
- *Vocabolario Treccani online, Istituto dell'enciclopedia italiana*. 2021. <disponibile su: [https://www.treccani.it/enciclopedia/ghul_\(Enciclopedia-Italiana\)/>](https://www.treccani.it/enciclopedia/ghul_(Enciclopedia-Italiana)/>). [16. 3. 2021].

Antonela MARIĆ &
Marko DRAGIĆ &
Ana PLAVŠA

**FOLK AND ETHNOLOGICAL ELEMENTS IN THE
COLLECTION *TALE OF TALES OR ENTERTAINMENT
FOR LITTLE ONES* BY GIAMBATTISTA BASILE**

This paper aims at researching folk and ethnological elements that were identified within the short story collection, dated in the 17th century and entitled „Tale of Tales or Entertainment for Little Ones“, written by a Neapolitan Baroque writer Giambattista Basile.

Folklore and ethnological elements represent the voice of the nation that passed from one generation to another traditional habits and wisdom, thus preserving the traditional culture. Besides this, the paper questions the role of the humoristic elements identified within the analysed short stories, as well as fantasy and didactic elements, questioning the role and the behaviour of fantastic characters such as fairies and ogres through the opposition between good and evil. In addition, also the anthropological component, which is widespread throughout the entire *Lo Cunto de li Cunti* or *Pentamerone*, is analysed. The collection includes numerous elements of the Baroque culture and art together with the elements from the oral tradition that survived, as well as the forgotten traditions and habits together with a vast span of local games and pastimes. Neapolitan dialect, in which the masterpiece was written, reveals the richness of the language that is no longer used nowadays, but will be preserved forever owing to Basile's collection. *Lo Cunto de li Cunti* is an important literary work because it represents a linguistic, traditional and cultural-anthropological heritage, not only for Italy where it stems from, but for the entire Mediterranean area. Of great interest is the analysis of the elements that can be identified also in Croatian traditional culture and costumes, especially in Dalmatia and hinterland; mostly in forms of traditional dances, games and proverbs that kept living through.

Key words: *Lo Cunto de li Cunti*, folklore, traditional and ethnological elements, Mediterranean